

Dåtiden i samtiden mot framtiden
Ett temanummer om kulturell ordning, makt och kön
tillägnat Inger Lövkrona

Inledning

Av

Birgitta Meurling & Oscar Pripp

Etnologi är en vetenskap som brukar berömma sig av att ha ett historiskt perspektiv, men under senare decennier har disciplinen också fått en tydligt samtidsorienterad prägel. Nya teoretiska perspektiv och en orientering mot andra ämnen har lett till ett intresse för frågor som rör makt, genus och mångfald. Inger Lövkrona är en etnolog som förenar etnologins och folkloristikens kunskaper om det tidigmoderna samhället med djupa insikter i aktuell teoretisk debatt inom såväl etnologin som genusforskningens tvärvetenskapliga fält. På senare år har hon bland annat forskat om kön, makt och våld under svenskt 1700- och 1800-tal. Inger Lövkrona har också bedrivit praktiskt jämställdhetsarbete genom att problematisera kön och ledarskap i en rad mentorsprojekt och ledarskapsutbildningar vid Lunds universitet. För många kvinnliga kolleger har hon fungerat som mentor och förebild.

Inger Lövkrona har genom sina studier visat att kulturvetenskaplig forskning kan bedrivas på ett sätt som gör historiska studier ytterst angelägna för människor även idag. Att ställa nya frågor till ett äldre källmaterial liksom att använda aktuella teoretiska infallsvinklar har visat sig mycket fruktbart när det gäller att fördjupa kunskaperna om äldre tiders kultur och samhälle. Inger Lövkrona är en av de etnologer som på ett framgångsrikt sätt visat vägen inom detta område.

I detta nummer av *Nätverket* har vi samlat en rad forskare, som genom sina texter vill hylla Inger på 65-årsdagen. Bidrag har inlutit från svenska, norska och finska lärosäten och de representerar ämnena etnologi, folkloristik, historia, sociologi och kulturanthropologi. Vad blir då resultatet när 17 forskare skriver 15 artiklar med

Inger Lövkrona i åtanke? Vad är det för ett temanummer som på så vis tagit form? En beskrivning av det gemensamma i bidragen kan förstås inte bli något annat än ett vetenskapligt porträtt målat med breda penseldrag.

Dåtida samtider

Ämnet Lövkrona har lett de flesta av skribenterna in på ett kulturhistoriskt spår. Framförallt skildrar man hur företeelser i historien bär på symboliska innebörder och sensmoral riktad mot dåtidens människor och skribenterna pekar på hur dessa fenomen på skilda vis även är giltiga för vår samtid. Moralen som ställs i fokus underbygger ofta ordningar kopplade till makt och kön. Och många gånger är folkliga föreställningar och folklöre formerna för reproduktionen av sådana mönster.

Begreppet samtid ska i sammanhanget tolkas som mångbottnat: Det har att göra med vardagsliv och föreställningar hos dem som var samtida vid olika historiska tidpunkter. Samtiden kan också anspela på företeelser i vår egen tid och hur vi idag är präglade av tidigare skeden, tolkar dåtid eller blickar mot framtid. Vi möter också varianten hur människor vid olika tidpunkter/samtider förhåller sig till framtiden eller tidigare historiska skeden, vilket är ämnet för Ann-Catrin Östmans inledande artikel med rubriken "Den civiliserade skillnaden. Om kvinnors arbete och könsarbetsdelning i tidig historisk och etnologisk forskning".

Östman skriver om perioden då etnologin etablerades i Finland, framförallt under förra hälften av 1900-talet, och hur man beskrev kvinnors ställning i bondesamhället. Levande traditioner med kvinnors deltagande i allehanda fysiskt arbete på och utanför gården kunde ses som uttryck för tidigare mer primitiva kulturstadier. Perspektiven som frammanade sådana beskrivningar innehöll en blandning av nationalism, evolutionär samhällssyn och ideal som växte fram kring manligt och kvinnligt. Mångsysslande kvinnor som deltog i det som sågs som manliga arbetsuppgifter stämde inte in i bilden av ett utvecklat folk och en modern nation. Kvinnornas arbete tonades ned eller framhölls beroende på omvärldspolitiskt läge och forskarnas val av perspektiv och metoder.

Gösta Arvastson uppehåller sig också kring tiden en bit in på 1900-talet i artikeln "På tal om framtiden". Arvastson skildrar hur industrialismen och

moderniteten sköt fart under 1920- och 30-talen samtidigt som detta var en tid präglad av människors oro inför framtiden. Mängder av hoppgivande framtidsbilder som hyllade ny teknik producerades för att råda bot på den utbredda osäkerheten och för att göra människor mer förändringsvilliga. Framtiden placerades på så vis i samtiden, skriver Arvastson. Produktplaceringen av framtiden kunde ske i form av världsutställningar, och i den nya teknikens formativa fas blev även kvinnor in som aktörer inom manliga sfärer. Arvastson nämner som exempel de kvinnliga flygarna som slog långdistansrekord och blev stora affischnamn.

Tankar om framtiden är också ämnet för Billy Ehns och Orvar Löfgrens bidrag "A Private Theatre? Daydreaming as a Cultural Practice". De två författarna uppehåller sig kring 1910- och 1920-talen och hur mäns respektive kvinnors dagdrömmar om gårdag, nutid och framtid präglades av omvärldshändelser och ordningar såsom synen på kön. Ehn och Löfgren ser dagdrömmandet som en kulturell praktik vilken avspeglar men också överskrider normvärldar, i alla fall i tanken, och länkar samman olika förhållanden som exempelvis relationen individ – kollektiv.

Folklore och folktro, då och nu

I "Kristlig folklore i Knutby" skriver Eva Lundgren om hur religiös folklore och bibliska tolkningar blir verkliga till sina konsekvenser i Knutby, Uppland. Lundgren skildrar hur det mitt i det nutida samhället kan uppstå ordningar som medför att individuell frihet, som att fritt få bejaka och tillämpa sin tro, paradoxalt resulterar i att vissa människor kringskärs genom krav på deras lydnad och underkastelse medan andra "utvalda" upphöjs till att fritt få dominera. I förlängningen handlar det om utnyttjande av människor och till och med om ond, bråd död.

Bibliska myter, men även olika skapelseberättelser, är temat i Katarina Ek-Nilssons bidrag "Lucia, lussi och lussebrud – Lilits metamorfoser". Ek-Nilsson visar hur luciaseden formats genom att vara en blandning av folkliga föreställningar, traditioner, legenden om den helgonförklarade Lucia och berättelsen om Adams första hustru. Den sistnämnda historien bär på en sensmoral, om hur det går för kvinnan som är sexuellt överaktiv och gudlös. Även idag dyker denna berättelse upp,

men ges då annan symbolisk mening, exempelvis bland judiska feminister i New York, skriver Ek-Nilsson.

Per Petersons bidrag heter "Varg i Veum – vargrädsla nu och då". Han skildrar hur den historiska samhällsutvecklingen i form av sociala och kulturella förändringar påverkat människors sätt att resonera kring vargens vara. Inte minst existerar det ett intimt samband mellan samhällsförändringar och dominerande folkliga föreställningar om vargen. Peterson sätter på så vis in dagens vargdebatt i ett större sammanhang.

Jonas Frykman förmedlar en allt annat än romantisk bild av det gamla bondesamhället i artikeln "Om kvinnors ondska". Frykman pekar på hur det framförallt var kvinnorna som kontrollerade varandra och utövade sanktioner mot normöverträdare. Ordningen upprätthölls genom folktron; sjukdomar som drabbade små barn ansågs bero på smitta från dem som haft utomäktenskapliga förbindelser och var ogifta mödrar. De orena åtskiljdes på detta vis från den sociala gemenskapen och de ärbara.

Kön och ordning, nu som då

Kari Telste tar upp diskussionen om hur föreställningar om rent och orent kommer upp i ungas diskussioner om acceptabla sexuella beteenden. I artikeln "Madonna – hore. En lang historie om jenter, sex og kjærlighet" pekar hon på hur dominerande uppfattningar om vad som betecknar en lösaktig kvinna tyder på en kontinuitet genom historien. Föreställningar om renheten i form av madonnan kontra den orena, horan, den lösaktiga, lever även starkt i det nutida samhället. Telste visar hur unga människor av båda könen upprätthåller normerna om unga flickors hedervärda beteenden, samtidigt som det också finns gott om motstridiga röster i debatten om flickors och pojkars lämpliga sexualitet.

Sidsel Natland går vidare med ämnet och skriver om hur flickors våld mot varandra ytterst bygger på normerande föreställningar om pojkars och flickors sanktionerade roller. I artikeln "En hore fortjener bank! Rykter og normers betydning for unge jenters voldsbruk" lyfter hon fram hur flickors våld vanligtvis tolkas som att de börjat efterlikna mäns och pojkars beteenden. Istället måste flickors våld mot varandra tolkas på sina egna premisser, framhåller Natland. Hennes empiriska

undersökning visar att flickors våld mot varandra ofta orsakas av att någon överträtt vad som anses vara gränsen för hedervärd beteende, som att sprida falska rykten om andras lösaktighet eller lägga an på någon annans pojkvän.

Det råder ett uppenbart samband mellan Frykmans skildring av kvinnors normutövande i det gamla bondesamhället, Telstes resonemang om hur nutida debatt om rent och orent bär på historisk kontinuitet samt det som utspelar sig mellan flickor i dagens Norge i Natlands undersökning.

Bland övre skikt och om ledarskap

Som en ytterligare breddning och fördjupning av ämnet historisk kontinuitet och kön tjänar Jonas Liliequists artikel "Pigans nej, det är hennes ja. Då hon säger mest nej, då vill hon helst ha". Han analyserar spelet mellan män och kvinnor i 1600-talets populära skådespel om hur kurtis skulle gå till i de övre samhällsskikten. För kvinnor gällde att varken uppträda alltför motsträvt gentemot männens erövringsförsök eller alltför eftergivet. Enligt den manliga normen gällde rätten för mannen att vara den som tog initiativet till att bryta ner kvinnlig motståndsvilja. Steget förefaller inte särskilt långt mellan det som iscensattes i skådespelen och dagens diskurser kring sanktionerat uppträdande mellan könen. Mycket tid har förflutit, men sensmoralen förefaller vara trögrörlig.

Birgitta Meurling skriver om högreståndsmiljö och om kulturhistoriens spår in i vår samtid i "Drottningens sidentäcke. Historisk exotism och vardagsrealism i guidade visningar". Meurling skärskådar vad föremål, interiörer och berättelser får för meningsinnehåll hos dagens besökare på Löfstads slott i Östergötland. Historierna om spökeriet slår ännu an på slottsbesökarna och relateras till oförklarliga nutida händelser på slottet. I guidernas berättelser länkas människoöden under herresätets förflutna ihop med igenkännbart samtida vardagsliv. Äldre traditioner på slottet tas upp och firas på nytt men i ny kontext och nytt meningssammanhang.

Agneta Lilja håller kvar temanumret i de övre samhällsskikten i artikeln "I ett sällsport lyckligt äktenskap förenad med... Hustrur i dödsrunor över näringslivets män". Lilja frilägger framförallt konturerna av den ideala kvinnan i dessa runor över framträdande män. Vilka egenskaper tillskrivs hon och vilken könsuppfattning

signaleras därigenom i runorna? frågar sig Lilja. Hon finner i dessa texter en komplementär könsförståelse som förefaller ha stått sig över tid. En ideal kvinna engagerar sig i mannens karriär, representerar hemmet/intimsfären och är den som balanserar hans personliga drag och utgör den avkopplande motpolen till hans liv i det offentliga. Hon undviker självhävdelse och står vid hans sida: glad, klok och trogen.

Diskussionen om ledarskap, kön och klass förs vidare av Britta Lundgren, Lena Martinsson och Birgitta Meurling. Deras artikel "Ledarskap – att utmana kön och klass?" är utformad som ett utdrag ur en pågående dialog via mejl mellan de tre skribenterna. Genom sina olika utgångspunkter inför frågan om klass och kön leder deras samtal mot ett avstamp som identifierar centrala frågor för fortsatt diskussion och forskning. Ämnet ledarskap och kön framträder som ett angeläget fält, där det finns mycket kvar att utforska.

Ett sätt att problematisera kön och ledarskap är att som Charlotta Widmark ställa sig frågan "Behöver manliga doktorander mentorsprojekt?". Kvinnor lämnar universitetsmiljön före eller efter disputationen i högre utsträckning än män, skriver Widmark och diskuterar universitetets strävanden att ha blandade grupper av manliga och kvinnliga mentorer och doktorander i mentorsprogrammen. Hon drar också paralleller mellan Sverige och Bolivia när det gäller villkor och förväntningar på kvinnligt ledarskap och vilken roll kvinnor spelar för att upprätthålla en mansdominerad genushierarki.

Global ojämlikhet

Av temanumret framgår med all tydlighet hur både underordnade och överordnade sociala kategorier upprätthåller ojämlika kulturella ordningar. Hur sådana mönster uppträder i en globaliserad värld är ämnet för den avslutande artikeln "Organ trafficking i Östeuropa" av Susanne Lundin. Den ordning som reproduceras i detta fall är den globala ojämlikheten mellan rika industriländer i Västvärlden och fattigare regioner. I spåren av transplantationsteknikens utveckling har världshandeln med mänskliga organ ökat avsevärt och det finns många aktörer som erbjuder människor i Väst att gå förbi sjukhusens väntelistor och bli transplanterade på kliniker i andra

länder. Varorna, som exempelvis njurar, kommer från fattiga människor, vilka många gånger drabbas av följsjukdomar och svikna löften om ersättningsbelopp. Man kan tolka Lundins bidrag som att denna handel underbygger ojämlikheten vad gäller människovärden, med en hög prislapp på individens existensberättigande i rikare industriländer parat med utförsäljning av kroppar i andra delar av världen. Lundin pekar på att många unga män söker en ekonomiskt bättre framtid genom att vara donatorer. Men det finns också tendenser som att barns och kvinnors organ förmedlas genom fäder respektive makar. Organhandeln inverkar med andra ord på ordningar som har att göra med plats, klass, kön och ålder. Den kan ses som en sinnebild för *Nätverkets* temanummer; den visar hur förhållningssätt i vår samtid bygger på sociala och kulturella mönster som löper från dåtid till nutid för att föras vidare in i en framtid befolkad av efterlevande.

* * * * *

Inger, det är många vänner och kolleger som velat hylla Dig! Några har bidragit med artiklar i detta temanummer, andra har hört av sig till oss med uppskattande ord om Dig som vän, lärare, forskare och handledare. Vi överräcker härmed denna "bukett" till Dig med sentensen *vivas, crescas, floreas semperque gaudeas* – må du leva, växa, blomstra och alltid vara glad!